

Nizami Gəncəvi – 880

Nizami Gəncəvi və söz

Ənvər ABBASOV,

Təhsil İnstitutunun direktor müavini, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim

Dahi Nizami Gəncəvi sözü ruha bənzədir. Onun nə qədər pak və təmiz olması fikrini söyləyir. İnsanın daxili aləmində bərqərar olduğunu, onun daxili məninə ifadə etdiyini göstərir. Şairə görə, bədən insanın daxili aləminə gedən yolda eynəkdir.

Söz eşqin lüğətində öz canımızdır bizim, Biz sözlük, bu bədənsə eyvamızdır bizim.

Şair sözü həm də dünyanın naxışı hesab edir. Onu gözəlliklərin yaratıcısı, varlığın əsrarəngiz bənzərsizliklərinin yaşığı kimi dəyərləndirir. Həmçinin onun köhnə qızıdan daha qiymətli olduğunu söyləyir. “Sözden incə, kəsərlı heç nə yoxdur həyatda” – deyir.

İnsan maddi dünyanın varlıqları içərisində özünün mükəmməlliyi ilə fərqlənir. O daha çox ağılı və sözün gücü ilə pərvəriş tapır. Varlıqların içərisində bənzərsizliyi ilə nüfuz qazanır. Elə ona görə də Nizami Gəncəvi düşüncəsində insan dünyanın əşrəfi adıdır. Ən qiymətli varlıq kimi təqdim olunur.

İnsan həm də varlıqların əşrəfi kimi ona görə daha çox şöhrət qazanır ki, o, özünün mahiyyətində həm də Yaradana məxsus olan əlamətlərdən birini gəzdirir. Həmin bu əlamətlə özünün daxilindəki sirləri açmaqla, başqaları ilə təmasda olur. Ona özünün düşüncəsindən pay verir. Bu, sözdür. Sırlı, səhri bir aləm olan söz.

Yoxdan var olan söz

Yoxdan var olan sözdə bir qeyri-adilik vardır. Söz görünür, söz təsir edir, söz dəyişdirir. Söz yoxdan var ola bilər. Bütün bu özünəməxsusluqlar sözə yaraşmaq, həm də ona bir qeyri-adilik, müqəddəslik bəxş edir. Sözü qüdsiyyəti olan təmiz, pak mənəvi varlığa çevirir. Sözlər çox olsa da, onların bir kəlmə kimi vahidliyi-ünsiyyət aləmini yarada bilməsi ecazkarlıqdır.

Dünyada hər şey – bütün maddi aləm, onun ən kiçik hissələrinə qədər onlar sözle adlandırılır, sözle var olur. Onu mənasız yərə işlətmək yasaq hesab edilir. Çünki hər sözü çox dedikdə onun təsir gücü azalır. Söz ucuzlaşır. Tutduğu zirvədən aşağı enir. Ona görə də dahi Nizami Gəncəvi bu lətif gözəlliyi məhəbbətlə vəsf edir, onu az söyləməklə şərləndirməyi məsləhət görür.

Sözün də su kimi ləfatı var, Hər sözü az demək daha xoş olar. İnci tək sözlər seç, az danış, az din, Qoy az sözlərlə dünya bəzənsin.

Çünki sözdən zaman-zaman bəhs edənlər belə qənaətə gəlmişlər ki, “sözdür həm təzə şey, həm də köhnə şey”. Varlığın anası ondan gözəl övlad dünyaya gətirməmişdir.

Esse

İlahi varlığın poetik obrazı

Nizami Gəncəvi sözə ilkin varlıq kimi baxır. Onu dünya yarandığı vaxtdan bu günə qələmin yazdığı birinci söz adlandırır. Həm də cəlvələnən bir gözəl kimi dəyərləndirir. Sırlı dünyanın yaranışında ilkin gözəl kimi kəşf edir.

Qələmin sehiri onun sözlə münsiləndədir. Söz yoxdursa, qələm də yoxdur. Dünyanı incilər bəzəyən, qələmin qeyri-adılıyında bir həyrətəməz gözəllik var. O, incə və saf duyğuları tərənnüm etməkdən yorulmur. İnsanların əxlaqi-mənəvi dünyasını zənginləşdirərək, onların bəsirət gözünü açmaq üçün sözlə ülfət bağlayır. Nizami Gəncəvi bu ilahi birliyin poetik obrazını yaratmaqla onun daha şərəfli olmasını qeyd edir. Onların hər ikisində bir eyniyyəti görür.

Yer üzündə incini sözlə seçibdir qələm, Kainatın gözünü sözlə açıbdır qələm, Dünyaya sözdü şərəf, gör ki, nədir qiyməti. Danışmaqla, yazmaqla itməz qədir-qiyməti. Tacıdır tac sahibi sözü samb cahanda, Arıflar söz qədrini sözlə anıb cahanda.

Düşüncənin munisi

Söz hər şeydən üstündür. Bütün qiymətlişləri qiymətlişidir. Arıflar da ona möhtacdır. Onlar hər zaman özlərinin mükəmməl məntiqini, ağıllı düşüncələrini onunla bəyan edirlər.

Nizami Gəncəvi də sözü düşüncənin munisi, sırdaşı hesab edir.

Düşüncənin munisi, gözəl sırdaşı sözdür, Unutma ki, insanın əzəl sırdaşı sözdür.

“Söz dünyadan gözəldir...”

İnsanla birgə şərtlənən söz həm də əbədi, əzəl sirdəşidir. İnsanlar özlərini sözlərlə gizlədə, həm də ifadə edə bilirlər. Sözlərin mənalı aləminə qapanır, onun gözəlliklərindən zövq alırlar.

Söz dünyadan gözəldir, söz həyatdan gözəldir, Qövsi-qüzehli göydən, kainatdan gözəldir, Yer üzündə tapılmaz sözün rəngi-boyası, Dilə gəlməz tərifi, dili aciz qoyası.

Dahi Nizamiyə görə, sözün təsvirəgəlməz, bənzərsiz gözəlliyi vardır. O, həyatdan, dünyadan gözəldir. Hətta ulu göylərin al-əlvan gövsi-qüzehindən belə gözəldir. Ona ilahi bir qüdrət, yaradana məxsus bir tərəvət vardır. Solmazlıq, parlaqlıq, mənalılıq onunla birgə var olmuşdur. İnsanlar bu qüdsiyyətin hələsində pərvanə kimi dolanırlar, onun məhəbbəti ilə yaşayırlar.

Yer üzündə sözün gözəlliyinin bərabəri yoxdur. Bu gözəlliyi tərəf etməkdə dil acizdir.

Söz hər yerdə hakimdir, hamıdan baş da odur, Dünyanın sərvertidir, inci daş-qaş da odur.

Sözü dünyanın naxışı hesab edən şair həm də onu dünyanın misilsiz sərvəti adlandırır. Bu sərvət insan övladının şəxsində özünü göstərməklə bitməzlik, tükənməzlik nümunəsi kimi insanla təmasdadır. Əsl inci, daş-qaş kimi qənrirsizliyi ilə daha aydın görünür.

Söz həm də hökmü-fərmandır, hakimi-mütləqdir. Hamıdan birinci odur. Yığcamdır, lakonikdir, həm başlanğıcı, həm də sonluğu təmsil edəndir. Söz əməllərə rəvac verəndir, irəliləyişlərə dəstək olan-Dir. İnsanlığa töhfə verəndir.

İsmət pərdəsinə bürünən gözəl

Söz mənə dolu mübhəm gözəlliyini gizlədə bilər. İsmət pərdəsinə bürünərək cahillərin gözündə

görünməz olur. Rübəndini açaraq kamil insanlara mənə bəxş edir. Onların sevinc hissələrini coşdurur. Yaşamaq, yaratmaq həvəsini artırır. Məhz dahi Nizami Gəncəvi bu səbəbdən

Camalını gizlədir, hicabı var sözündə, Xəyaldır kələsinin, qullarının gözündə.

– deyir.

O özünü sözü sevnən, sözün aşığı adlandırır. Həmçinin “onun ölüsi”, “aşığı” olduğunu fəxarət hissi ilə nəzmə çəkir. Həm də “onunla da diriyyə” – deyə sözün canlılığına işarə edir.

Biz ki, söz aşığıyık, söz sevənin biriyik, Onun ölüsiyik ki, onunla da diriyyə.

Söz həmişə diridir. Söz həmişə canlıdır. İnsanlar onunla canlanırlar, özünü ifadə edir. Varlığını göstərirlər.

Söz ilkindir

Söz haqqında Nizamimin poetik düşüncələrində bir mühüm əzəl-əbədi mənə vardır. Söz ilkindir, söz birincidir, söz başlanğıcdır. Əslində bu, ilahi bir düşüncənin məhsulu olan bir varlıqdır. Orada yarıdılışın vahid bir düsturu görünür. Hər şey “ol” kəlməsindən yaranır. Həyat bir sözün təsiri ilə var oldu, mənalandı. Bu, Yaradanın insanlıq aləminə, bəşər övladına bir gözəl töhfəsi idi. Dünyanın varlıqları qiymətli bir üzük təmsilində görünürsə, söz onun qiymətli bir üzük qəşidir.

Söz misilsiz bir qüvvət mənbəyidir. Ona yaradıcı bir güc, qüdrət vardır. Paklıq, üvlilik, ilahi gözəllik bu yarıdılışla bir olaraq dünyaya gəlmişdir. Ən böyük Haqiqətin, Haqqın ülfəti, qayğısı, sevgisi kimi yaranmışdır.

İlk dəfə tərpanəndə sözdən güc aldı qələm, Sözdən doğuldu ilk harf, şahiddir bütün ələm. Xəlvəti pərdəsini qaldırdılar, atdılar, Öncə söz cəlvələndi, sözdən can yaratdılar.

Şairin misralarda sözün ilahi gücünü, ruhu, söz-dən güc alan qələmi izləməsi, onlara rüxsət verməsi daha möhtəşəm görünür və söz haqqında düşüncələrin narahatlıqlarına bir rahatlıq gətirir.

Danışma bilmək qabiliyyətidir. Onun böyük hikməti var. Bu hikmət insanlıq aləmində qiymətli bir xəzinə hesab edilir. İnsanlar öz sözləri ilə var olur, özünü göstərə bilirlər. Dahi Nizami insanlığa xas olan bu keyfiyyəti yüksək qiymətləndirirdi.

Hər söz düşüncəyə deyilsin gərək, Xərcəlməzdən əvvəl qızıl bir çək.

Yaxud

Ağzında o qədr saxla ki sözü, Yaxşı ad qazansın deyənin özü.

Gözəllik incisi

Söz bəlağət yaradan bir gözəllik incisidir. Ona böyük qayğı və diqqətlə yanaşmaq müdrilik və kamillik əlamətidir. Dahi Nizami bu cəhəti həmişə təqdir etmişdir.

Mən sözü ölçməmiş demirəm əsla, Sən də söyləyəndə söylə qiyasla.

Söz məqamında gözəl olur, təsir edir. Seçilib misralara düzüləndə, qafiyələndə özünün füsün-

kar gözəlliyini daha da artırır. Poetik bir mənərənin ormanına çevrilir.

“Çalış ədəbli ol...”

Gözəl söz tapa bilmək ustalıqdır. İnsanlar seçdikləri sözlərində, ifadə etdikləri münasibətlərində görünür. Ona görə də dahi Nizami “Çalış ədəbli ol hər sözündə sən” – deyə belə bir qənaətə gəlir. Əgər sən ədəblə danışsansa, o zaman səni dinləyən də ədəblə danışar. Şair yumşaq danışmağı ağıllıq, ağıllı bir iş, kobud danışmağı isə axmaqlıq hesab edir. Hər kəs özünü acı sözləri ilə alçaltdır, başqalarının qarşısında üzr istəyən edir.

Çalış ədəbli ol hər sözündə sən, Ədəblə danışın səni dinləyəm. Hər kəsə qaydasız danışma ki, sən, Axırda utanıb üzr istəyərsən.

Nizami söz mülkünün sultanıdır. Sözün incə mənalrı gören və ona valeh olan bir sənətkardır. O, söz aləmində gərdiş etdikcə təsirlənir, sözün misilsiz gözəlliklərdən ruhlanır, onun nəzm dilində al-əlvan guşələrini yaradır. Bu guşələrin hər biri sırlı-sehri bir aləmdir. Böyük yaradının insanlara bəxş etdiyi ecazkar bir aləm. Bu aləm təcəllə ələmidir. Mənalının təsəllisi olan bir aləm. Bütün varlıq bu aləmin mənə bağlarında görünür. Söz cılıdına girmiş bu mənə bağlarında ilahi düşüncənin görən-şikləri bərq vurur. Lakin insanların gözəllərini qamaşdırır, düşüncələrini doladırmır. Əksinə, mənələrlə zənginləşdirir. Onun mahiyyətinə, canına, ruhuna çevrilir.

“Deyilməz sözləri danışma...”

Dahi Nizamimin bu sözlərindən böyük bir əxlaq, sözə bağlı məhəbbət süzülür. İnsanlar mənəvi bütövlüyə, yüksək mədəniyyətə, incə, yumşaq, mənalı söz axtarışına təşviq olunur. Doğrudur, dünyanın incisi olan söz həqiqətlərin, çağırışların nidası, hiss və həyəcanların qarşısıdır. Hər bir söz öz halında xoşa gələndir. Lakin onları fikirlərin, duyğuların qarşısına çevirəndə bəzən sərtləşir, qəlb sındırır, acılışır. Şair bu məqamda diqqətli və ehtiyatlı olmağı, fikirlərini “başqa bir dil ilə” söyləməyi tövsiyə edir.

Öylə söz vardır ki, yaramaz demək, Başqa bir dil ilə söyləmək gərək. Sözü incə-incə söylərkən bir-bir, Ondən hər eşidən alar bir təsir.

Hətta şair

Bir söz ki, qaşlara düyün vuraçaq. Gözəl söz olsa da, söyləmə, burax

– deməklə təəcəüb doğuran, əhvahı pozan sözləri belə gözəl olsa da, işlənməyi məsləhət görür. Söz doğruluğun, haqiqətin qarşısına çevriləndə qiymətli olur, dəyərləndirilir. Yalanı qanadlandıran, ona dəstək verən söz narazılıq, qəzəb və nifrət doğurur. Dahi Nizami demişkən

Doğruluq yolunu tutmayan sözlər Ay qədr ucalsa, qiymətdən düşər.

Dahi Nizami həyatı boyu söz səltənətinin qonağı oldu. İlahi varlıq olan sözün ecazkar qüdrətinə sığındı. Və bu gün insanlar üçün erməğan olan poetik söz çələngini yaratdı. Əsrlər keçəcəkdir söz çələngi həmişə öz tərəvətini saxlayacaq, nəsillərin nəsillərə erməğanı olacaqdır.